

Mit hoztunk magunkkal? Mit viszünk át a harmadik évezredbe?

– *Millenniumi irodalmi elmélkedés* –

Bár a magyar költészet nyelvünk őskora óta létezik, megörökítésének lehetősége csak a keresztény magyar királyság létrejötte után, tehát éppen ezer esztendeje adott. Hosszabb szövegek följegyzése csak az ábécé betűinek ismeretében lehetséges. Így kapcsolódik irodalmunk a millennium ünnepéhez.

Mit rögzítettek írásban *magyarul*?

A latin nyelvű eredeti ihletésére fogalmazott temetési beszédet, vallásos szövegeket, a Szűzanya siralmát a keresztfa alatt. A keresztény magyar állam első évszázadaiból nagyon kevés nyelvi emlék maradt ránk. Az első terjedelmes összefüggő szöveget az első magyar nyelvű könyvként emlegetett *Szent Ferenc legendáit* őrizzük nagy becsben Nagy Lajos korából. A XV. század második felétől kezdve szaporodnak a magyar nyelvű vallásos írások, szentek történetei, elmélkedések, javarészt, amint ma mondjuk: prózában. De előelbukkannak magyar nyelvű vallásos versek is, például Szent László királyról, sőt, egy hosszú költői elbeszélés Alexandriai Szent Katalin vértanúságáról. Alighanem a Mátyás király halálát sirató ének is az egyházi irodalomhoz sorolható. Heltai Gáspár, Bonfini továbbszínezte, úgy értelmezi Pietro Ranzano temetési beszédét, hogy Mátyás „irattatott a szentek közébe”. (*Krónika*, 1575, 176/b lap.)

Az írásban rögzített középkori magyar nyelvű szövegek tehát az igehirdetés és az egyházi éneklés céljait szolgálták.

De hova tűnt a világi ihletésű anyanyelvű költészet?

Sylvester János Újszövetség-fordításának (1541) utószavában említi a mint ma mondjuk: lírai magyar költészetet.

A képes „beszédvel tele az szentírás, melyhez hozzá kell szokni annak, aki azt olvassa. Könnyű kediglen hozzászokni az mű nípünknek, mert nem idegen ennek az illen beszédnek neme. Íl illen beszédvel naponkint való szólásában. Íl ínekben, kiváltképpen az virágínekekben, melyekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjének éles voltát az lelísben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis.”

Sylvester a Biblia fordítása közben döbönt rá a magyar nyelv értékeire: „Későn vivők eszünkbe az mi nyelvünknek mindenben való nagy nemes voltát.”

Örvendezve fedezi fel, hogy a magyar szerelmi költészet képes beszéde hasonlító a szentírás képes beszédéhez. Sőt: a nép „naponkint való szólásában” is kedveli a képes beszédet. Maga a *virág* szó is jelkép. A virág: a szeretett nő. A szerelmi költészet, Sylvester tanúsága szerint: *lelés*. (Szenci Molnár Albert szótárában: *inventio*. Nürnberg, 1604.) A lelés a poéta elméje *éles voltának* – képzelőerejének – eredménye: *magyar poézis*.

A mai szavunkkal lírai költészetnek mondott *lelést* mindig énekeltek. Ezért nevezi Sylvester a szerelmi verset virágéneknek.

Az *ének* szóval az 1466-ban Moldvában másolt, 1435 táján keletkezett Új-szövetség-fordításban találkozunk először: „Mű vigasságos éneket éneklénk tünéktek...” (Máté 11,17.)

Kik énekeltek? „Jézus... látta ott az *igreceket*” (Máté 9,23). Az igricék hivatalos énekesek voltak. (Lásd: Igrici, Borsod megye.)

A latin *cantus, cantilena, carmen* szavakat egyaránt *éneknek* fordították és értelmezték. Szenci Molnár azonban megkülönbözteti ezektől a *canticumot*, amely *szép ének*. A szép tehát művészi értéket jelez. Szenci Molnár a dal szót is használja, *cantus* értelemben.

Kétségtelen, hogy létezett tehát egy magyar szerelmi költészet.

Virágzott az elbeszélő jellegű anyanyelvű hősköltészet is. Ennek eredeti műfaji elnevezését nem ismerjük.

Anonymus többször is említi ezeket az elbeszélő jellegű, történelmi hőskölteményeket; előadóikat a maga korának közkeletű latin elnevezésével *joculatoresnek* írja. (Mulattatók.) Pais Dezső regösnek fordítja Anonymus *joculatorát*, fogadjuk hát el mi is, bár alig valószínű, hogy P. mester ezt a szót használta volna, ha magyarul ír. Egykorú forrásokban a szó „anonymusi” értelmében nincs *egyértelmű* nyoma a regös szónak; a regölés énekszóval kísért varázslás volt.

Tűnődjünk el Anonymus utalásain:

1. Mint ahogy regöseink mondják: „Maguknak ők mind helyet szereztek / És hozzá még jó nevet is nyertek.”

2. A honfoglaló magyarok „háborúit és egyes hőstetteit, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó (*garrulis = szószátyár*) énekeinek meg a parasztok hamis meséinek (*falsis fabulis rusticanis*), akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni”.

3. Botond bizánci kalandját „csupán a parasztok hamis meséiből hallottam”.

Anonymus parasztnak fordított *rusticanus* szava úgy értelmezhető, hogy világiak, az udvartól távol élő, földműveléssel foglalkozó, egyházi műveltséggel nem rendelkező emberek, mai szóval akár „földbirtokosok” is. Kétségtelen persze, hogy e szó használatában az udvari főember fölénye nyilvánul meg.

Az első utalásból kitűnik, hogy a szerző, Anonymus, emlékezetből idézi egy hősi ének két sorát, s ezt latinra fordítja. Következésképp az 1200-as évek elején közismert egy énekelte honfoglalás-krónika. Anonymus emlékezetből tudta!

A másik két utalásból látható, hogy ezt a szóbeli honfoglalás-krónikát nem csak „szószátyár mulattatók” éneklék, hanem az írni nem tudó világiak is szájról szájra, nemzedékről nemzedékre adják tovább. Szembeszökő, hogy valahányszor Anonymus hamis meséket emleget, Péter apostol második levelére látszik utalni. („Nem ravaszul kieszelt mesék nyomán adtuk nektek hírül Urunk Jézus Krisztus csodálatos erejét” = Non enim captiosas [furfangos] fabulas secuti notam fecimus...) Vagyis Anonymus újszövetségi hivatkozással bizonygatja: ő nem a szónak, hanem az írásnak hisz.

Miért hivatkozik Anonymus ezekre a hőskölteményekre? Meg se kellett volna említenie! Vagy szigorú tiltással, fenyegetőleg hozhatta volna ezeket szóba. De ő mintha azt sugallaná: hallgassátok meg az igriceket, azoktól olyasmit is megtudhattok, amit én nem írhatok le...

Így vagy úgy: a középkorban, több száz évvel a honfoglalás után, szájról szájra jártak a hősi mondák, melyeket a nép „nem hagy feledésbe menni”.

P. mester tehát, alkalmazkodva a maga korának európai irodalmi divatjához és saját nemzetségének családi hagyományait talán eltúlzottan cselekménye középpontjába állítva: a szájhagyományban élő magyar hősi énekek ismeretében írta meg a honfoglalás szerinte hiteles történetét. Feltűnő, hogy későbbi gesta- és krónikaszerzőink a lényegyet tekintve azonos módon adják elő a magyarok krónikáját, makacsul Attilával és a hunokkal kezdve... Mint ha valamennyien Anonymustól, az időrendben első (ránk maradt) szerzőtől tanultak volna.

Csakhogy: Anonymus *Gestáját* Mária Terézia koráig senki sem ismerte! Egyetlen példánya I. Ferdinánd szintén Ferdinánd nevű fiának, Tirol hercegének, szenvedélyes kéziratgyűjtőnek az irattárában lapult. Hihetőleg Buda török kézre kerülése után juthatott a Habsburgok tulajdonába. A kéziratgyűjteményt I. Lipót 1665-ben az Innsbruck melletti Ambras kastélyból Bécsbe költöztette át. Itt Schwandner udvari könyvtáros figyelt fel P. mester gestájára, s vitte 1746-ban lelkesedve Mária Terézia királynőhöz, aki elrendelte kinyomtatását. Anonymust tehát csak az 1740-es évek második felétől kezdve tanulmányozhatták, akik akarták. Kétségtelen, hogy a középkori gesta- és krónikaírók egy makacsul élő szóbeli hagyományt dolgoztak fel. Bizonyosra vehető, hogy Tinódiig történelmünk minden fontos eseményét, ideértve a nagy családok tagjainak hőstetteit és kalandjait, énekbe foglalták. Közismert Galeotto tudósítása: Mátyás udvarában lantosok magyarul éneklék a régiek tetteit. Ezeket az énekeket főrangúak és parasztok egyaránt értik, ismerik és élvezik.

Mindennek figyelembevételével törvényszerű, hogy irodalmunk történetének első életműkötetete, melyet maga a szerző állított össze nagy tudatossággal: Tinódi Sebestyén *Krónikája* (1554). Tinódi már nemcsak énekel – maga szerzette muzsikát és kottát adott művéhez –, hanem ír. Ez, valamint az írás kinyomtatása az utókornak szól, emlékezetül. Figyelemre méltó, hogy Tinódi hangoztatja: igazat ír. „Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamist bé nem írtam, ami keveset írtam, mind igazat írtam.” Tinódi Sebestyén ezzel a nyilatkozatával a lantos-hivatás nemzedékről nemzedékre örökített szerzői erkölcsét foglalta írásba. Tinódi az 1400-as években összeállított Besztercei Szójegyzék értelmében nem csupán lantos, hanem *költő*, aki új, igaz hírt *költ*, vagyis *tudósít*. (Berichter = tudósító, aki beszámol valamiről; költő, új hírt költő. Lásd: *Régi magyar glosszárium*, 1984, 427.)

A barokk kori magyar költészet „hírt költő” mestere: Gyöngyösi István egyesítette az események igazságnak megfelelő hírül adását, *költését* a Sylvester által a virágének műfajába sorolt *leléssel* (*inventio*).

Azt írja Gyöngyösi, hogy verses *históriáját* *fabulás* dolgokkal és *leleményes* toldalékokkal elegyítette, ily módon a nagyobb ékesség kedvéért színesebbé téve művét s ezáltal „Tinódi Sebestyén módjára ne csupán csak a dolgok valóságát fejezzem ki.” (*Kemény János emlékezete*, 1670 körül.)

Ekkor válik szét történelmi ének (Szenci Molnár: *canticum*, szép ének) mint hiteles tudósítás, mint a régiek szerint költemény a ma tudománynak elnevezett történetírástól, míg viszont a *carmen*, a dal, a virágének a nagy teremtő és összefoglaló zseni, Balassi Bálint óta kiteljesedik és önállósul. De vajon meggyökeresedett-e tudósítás és lelés (*inventio*) Gyöngyösi kezdeményezte egyesítése?

A történelmi gyökerzetű elbeszélő költészet, a *leléssel* párosított „tudósítás” az énekelt-megverselt múnemből háromfelé ágazva az olvasásra szánt prózába, a színjátékba és az önéletrajzi elbeszélésbe költözött. Mindháromban történelmi hősök tettei elevenednek meg; az önéletrajzi elbeszélésben, a magyar regény ősében maga az elbeszélő a cselekvő hős. Dugonics András „Árpád és Zoltán fejedelmeink idejébe” képzelte *Etelka* történetét, melyben az *inventio* már több, mint a híradás. A kor viszonyaihoz képest példátlan sikere (kiadásai: 1788, 1791, 1805; színpadi feldolgozások; az *Etelka* név tömegdivatja) a bizonyosság, hogy a köznéleményben változatlanul él a magyar történelmi hősök iránti érdeklődés. Virág Benedek a *Magyar századokban* (első része, az Árpád-ház története: 1808) józan tárgyilagosságra törekedve elegyített lelést és híradást. A történelmi jellegű elbeszélést minden más szépprózai munkát felülmúló érdeklődés kísérte. A magyar hősi ének műfajához az egykorú, immár *olvasó* közönség számára leginkább Fénelon *Télémaque*-ja hasonlított. Fénelon 1699-ben megjelent *Les aventures de Télémaque* című hősi elbeszélésének hihetetlen magyarországi sikere bizonyosság: a *műfaj* iránt kivételesen nagy volt a magyar olvasóközönség érdeklődése. 1755 és 1802 között hár-

man is lefordították, a Haller Lászlóé húsz év alatt négy kiadást ért meg. Egy falusi plébános színművet írt belőle (1756). Domokos Lajos debreceni főbíró előszavában hangoztatja, hogy a magyar nyelv alkalmasságát és szépségét óhajtja bizonyítani:

„Olyannak kell (a fordításnak) lenni, hogy a nyelvet tanulják belőle.” – „Mutassuk meg, miképpen kell az idegen nyelvet a magok ruhájából egészen levetkeztetni, s a miénkbe öltöztetni. Akkor tetszik meg, mi az igaz magyarság és mi nem az? Fél nyelv-e a magyar, vagy egész? [...] Mindent úgy kell eltalálni, hogy a magyar szájban és fülben keresztül ne akadjon.” (*Telemaknak, az Ullisses fiának csudálatos történetei*, 1980. Köpeczi Béla gondozása.) Dunántúli kastélyok női fogadószobáit e Fénelon-regény illusztrációival festették ki (Sárvár, Sopron). A Gyöngyösi halála után lassan feledésbe merülő hősi éneket a szinte magyar hőssé magasztosított „Telemak” története pótolta. Példa erre a huszadik könyvbéli csataleírás, mely már-már előhangja a *Zalán futásának*. (384–394.) A vitézek „mint aranyos kalászkok az aratásban lehullanak a fáradhatatlan aratónak éles sarlója alatt...” Mindez, ha kerülőúton is, Vörösmarty honfoglalás-eposzához (*Zalán futása*), Arany János *Toldijához* és a körülöttük sorjázó költeményekhez vezet. Csokonai is belefogott 1796-ban egy honfoglalás-eposzba. A *Zalánnak* és a *Toldinak* történelmi hitelű háttere a *lelés* művészetével színeződött; Arany ritkán emlegetett remeklése, *Az utolsó magyar* őstörténetünknek néhány elszórt adatmorzsáját tudta lelással műalkotássá örökíteni.

Az Ural lejtőin
Élt hajdan egy maroknyi nép,
Mint ősei romlatlan, ép
Mint ősei szilaj, szabad
akár viselni bősz hadat
Akár megűzni a vadat.
E mulatság, ama veszély
Volt nála szükség, szenvedély
Ezzel tartá fönn életét
Azzal fáját, kis nemzetét
Mely elszakadt testvértelen
Apadva, fogyva szüntelen.
E nép ajkának ott körül
Siket vala mindannyi fül:
E nép fülének, bárha szólt,
A szomszéd ajka néma volt.

Idők múltán aztán

Nem is vagyonnak éhe-szomja
Bőszíti rája ellenit:
De mert egy nép független itt
Kell jőni másnak, hogy lenyomja...

Időrendben Arany János az utolsó, aki *Naiú eposzunk* (1860) feltámasztására törekedett.

A máris múltta halványuló huszadik század és az előttünk feltáruló harmadik évezred határáról visszapillantva úgy tűnik: az Anonymus emlegette hősi ének legsikeresebben a legnagyobb számú műben és legtovább a színjátékban élt tovább. Nem csoda: a *játék* harmadik, honfoglalással együtt hozott költői kifejezőmódunk. Mivel a *játék* szövegét se írták le magyarul, csupán beszámolókból tudunk létezéséről. Hamar egybe is olvadt a vallási szertartások egyházi ünnepi színjátékaival (betlehemezés) és ezért a gyakran csúfoló világi játék leírt szöveg híján elsikkadt. Nem volt olyan könnyen megjegyezhető, mint az ének. A *Balassi Menyhárt árultatása* alighanem gyakorlati célt is szolgált, akárcsak Hamlet színészcsapatának fellépése a shakespeare-i tragédiában: a király előtt játszották el, így panaszolván be a szélkakas Menyhárt urat...

A legtöbb játék, amiről tudunk, a középkorban (a honfoglalás óta) elzengett hősi énekek színi változata.

Egy 1640 táján megjelent református prédikációskönyvben színpadi hősokról olvashatunk, akiket a játékok elének adnak, mint például Bánk Bán történetét. Bethlen Miklós egy álmát mint több felvonásos játékot meséli el. Forgách Ferenc két játékról számol be: Pozsony, 1563. szeptember 13., Miksa koronázásakor és 1572. augusztus, Rudolf koronázása. Bornemisza is ilyen ünnepi alkalomra, Ferdinánd király német-római császárrá történt megválasztásakor írta a *Magyar Elektrát*, ezt a Shakespeare születése előtt alkotott remekművet. A *Magyar Elektra* természetesen nem magunkkal hozott téma; megszívlelendő azonban a görög eredetiben nem (vagy nem *így*) szereplő tanulság:

A kérdés az, hogy vajon mikor a haza a legkíméletlenebb szolgaságban sínylődik, szembe kell-e szállni a zsarnokkal erőszak alkalmazásával is, vagy biztosabban várható a bajoknak az orvossága és enyhítése, amit majd maga az idő hoz meg?

Hogy a régi *játék* mennyire eredeti magyar műnek számított, arra példa a *Comedia generalis de conflictu turcorum et hungarorum* című színmű:

Matériát pedig idegen országból
Nem kerestünk, hanem a magunk hazánkból
Mert mi kitelhető magunk kamaránkból
Miért keresnök mi azt nagy arcátlanságból?

Ezek a játékok nagy népszerűséget élveztek, a *Constantinus és Victoria* végigvándorolta valamennyi dunántúli főúr udvarát. Balassi Szép Magyar Comédiája egy főúri esküvőre vagy névnapra (Losonczi Anna neve napjára?)

készült, a zenés játék végén – melyben Balassi több dalát is eléneklik – Dienes ezzel a tréfás intéssel búcsúzik a szabadtéri előadás közönségétől:

Örömet vacsorára hívnálak titeket is, ha az vacsoráló ház igen kicsin nem volna. De nem fértek be, mert igen szoros. Ti is peng, szép asszonyok, itt bár az bokrok közt ne vá-
rakoztatok az vacsorára, mert együtt estére kelve megragad benneteket valami kétlábú farkas, vagy medve!

Tudjuk, hogy Balassi egy olasz pásztorjáték ihletésére költötte *Szép Magyar Comédiáját* – mégis kétségtelen, hogy ezt az ősi műfaj kereteibe illesztette.

Érthető tehát, hogy Bessenyeieék korában özönlenek Anonymus „szószá-
tyár mulattatóinak” színpadi változatú hősi énekei oly tömegben, hogy gyanút ébreszt: nem adták elő ezeket már a középkorban is *játék* formájában? Se szeri, se száma a Bánk bánt, Toldi Miklóst, Hunyadi Lászlót, Attilát színre vivő színdaraboknak. Ezekkel az irodalomtörténet esztétikai érték híján alig foglalkozik, a nagy számok törvényéből viszont mégis rendkívüli kedveltségük következtethető. Bessenyeie írja *Attila és Buda tragédiája* című, nyomtatásban 1773-ban Pozsonyban megjelent művének Orczy Lőrinc lovassági tábornokhoz, a tekintélyes költőhöz írott ajánlásában: „E hazában hajdan eleink dicsőségüket csak fegyverrel keresték, melyet pennáinknak meg-meghagytak. Amely koszorújára Marsnak a parnasszusról Minerva aranyvizet nem öntött, mind elhervadtott.”

Tehát voltak harci dicsőséget hirdető hősi énekek, melyeket azonban le nem írtak, s így elhervadtak.

Tudalékoskodás lenne most a számtalan nemzeti jellegű történelmi játék felsorolása – csak utalunk arra, hogy Kisfaludy Sándor, sőt Berzsenyi Dániel is fontosnak tartotta magyar történelmi játék írását. (Berzsenyi Koppányról!) Nem hangoztathatjuk elégszer, hogy Vörösmarty remekműve (melyet jóval holta után mutattak csak be színpadon, akkor is félreértve mondandóját), a *Csongor és Tünde* egy széphistóriánk feldolgozása (*Argirus*); a mindmáig soha, sehol elő nem adott *Bújdósók* pedig a Zsigmond által kivégeztetett Hédervári Kont Istvánnak és társainak tragédiája (1830). Kont Istvánról egykorú forrás írja, hogy tetteit és halálát a magyarok „zengő lanton éneklik”. (*Resonanti lira canit.* – Enea Silvio De Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa híradása.)

Ósi vagy középkori eredetű, sajátosan magyar történelmi tárgyú színműveink sora Katona Józseftől (*Bánk bán*) a huszadik század első feléig tart (Vajda János: *Ildikó*, 1857; Bánffy Miklós: *A nagyúr*, 1912; Harsányi Kálmán: *Ellák*, 1923, hogy csak a legnagyobbakat említsük), azóta nagy ritkán kerülnek csak színpadra.

A harmadik „elágazás” Gyöngyösi óta az emlékirat. Szerzője Tinódiéként igazat ír, de már *a szavak börtönétől szabad* prózában (Bethlen Miklós szavai). Cserei Mihály korrajza Apafi fejedelem Erdélyéről, Bethlen Miklós önéletrá-

sa, Mikes Kelemen leveleknek álcázott hazavágyódó merengése a tizenkilencedik század regényét, annak magyar változatát készíti elő. Tanulságos, hogy a Walter Scott ihlette, termékeny Jósika Miklósnak legjobb műve *Emlékirata*, abban is huszártiszti kalandjainak leírása.

Miként gazdálkodtunk a latin kereszténység, a latin írás ezer évvel ezelőtti befogadása óta lírai költészetünk ősi örökségével?

Mai szóhasználatunkkal a világi-szerelmi líra – noha Balassiig le nem írták – folyamatosan fejlődött. A Balassi összegezte virágének-szókins és gondolatkins, a *lelés* adottsága mind a mai napig él és remekelni tud. Fölösleges nagy költőink névsorát felidézni. Ne feledjük azonban, hogy a dal (az egyszerűség kedvéért nevezzük bátran *virágéneknek*), amit Pázmány haragja még a XVII. században is üldözött, a nép száján élt és virult, nemesi kúriák emlékkönyveiben névtelenül bújt meg és tört időnként felszínre. Balassi Bálint teljes, hiteles költői életművét csak az 1950-es évek óta ismerjük! És ne feledjük azt se, hogy a középkor egyházi énekeit felekezeti jellegük miatt a mai napig kirekeszti az irodalomtudomány a maga figyelmének köréből. Pedig ezek az 1660-as évek közepe táján kinyomtatott, ámde a középkorban született dalok és dallamok a Sylvester csudálta virágénekek változatai:

Ó nemes ékes lilium, édes
Gyönyörű rózsza, Mária...
(1695, *Hozsanna* 14. sz.)

Mint az üveg nem törik, napsugár ha járja,
Sértetlen maradt a Szűz, őt hozván világra
(28. sz.)

Ugyanez egy XV. századi kódexben:

Mint az üveg nem törik, napfény általhatván,
Azonképpen Mária szízen megmarada

Mária. Mária,
Gyászban is fényesség,
Árva magyaroknak
Te vagy az ékesség
(184/b, Lajtha László gyűjtése)

A királynő szűz méhében
Irgalom fogantatott
(Hajnal Mátyás, 1629, 186. sz.)

Most az egek mézzel folynak,
Örvendezzünk, énekeljünk, tapsoljunk!
(27. sz.)

Íme a *lelés*, az invenció szép példája!

Tavaszi rózsáknak drága szép virága
(190. sz.)

Nap mosolygása, füst lobogása
Szép arany nyaklánc, mennyei borház,
Érctorony, fedett sánc,
szűz virág bimbója
égi gyönyörnek vagy te kincstartója...

A Cantus Catholici 1651-es kiadásában ez a 192. sz. szinte már önkívületben halmozza a hasonlatokat...

A szakismerettel bíró olvasó talán megütközik ezen az iskolásnak tűnő eszmefuttatáson. Millenniumhoz kapcsolódó mondandómat tekintve azonban fontos, mert bizonyítja, hogy ősidők óta létezett az a három énekelt-elmuzsikált műfaj, amelyet nem a „művelt nyugattól” kaptunk, hanem eredetileg is elidegeníthetetlenül a miénk. Mindent a „műveltebb népek” irodalmához viszonyító irodalomfelfogásunk hajlamos ezeket is kölcsönzéseknek tekinteni.

Lelkiismeretünket most, a következő évezred küszöbén, leginkább az Anonymus által mulattatóknak nevezett énekesek előadta hősköltemények irodalomtörténeti értelemben vett elhanyagolása terheli.

Szerencsések a nemzetek, amelyek kezdeti korokról emléket őriznek. [...] Ősi emlékeik szemléletébe mélyedve, a kezdetek meg nem zavart vonalaiban nekik sokkal könnyebb meglátni, intuitíve felismerni azt a titokzatos valamit, ami egy nép lelkét a másiktól megkülönbözteti... Mi nem tudunk semmi bizonyosat a kereszténység felvétele előtti időkből. Ős mondáinkat nagyobbára a középkorban költötték nyugati szellemű udvari papok.

Szerb Antal kezdi e mondatokkal 1934-ben Kolozsvárott kiadott *Magyar irodalomtörténetét*.

A múlt század utolsó harmadától az ezerkilencszázhuszas évekig így kellett ezt tudni minden művelt magyarnak, mert ezt hirdették a minden más lehengerlő pozitívizmus képviselői a maguk száraz anyagelvűségével. A független gondolkodású, éleszemű megfigyelő Szerb Antal is kénytelen volt akkor ezt a cáfolhatatlannak hirdetett nézetet elfogadni. „Ősi mondáinkat nyugati szellemű udvari papok költötték.” De hát akkor mit kezdjünk P. mester, az Anonymusnak (Névtelennek) elnevezett „nyugati szellemű udvari pap” híradásával a szószátyár mulattatókról meg a nép furfangos meséiről? Hiszen szerinte voltak ilyenek! Arany János még tudta ezt.

A történetírás, ami pedig a görögök szemében még művészet volt, a XIX. század második felére nálunk (is) különvált a művészettől, költészettől, tudományá magasztosítva önmagát. Latin nyelvű középkori gestáinkat-

krónikáinkat mint kútfőket vizsgálták, bírálták, addig szitálgatva a szöveget, míg a hitelesen megtörténtnek elfogadott tények morzsadarabkáik hullottak csak a tudomány serpenyőjébe. De e morzsadarabkákat is görögül vagy latinul fogalmazó bizánci, német, szláv krónikások közléseihez, híradásaihoz viszonyították, azokat fogadván el hitelesítő mértékül. Sikerélményeket nélkülöző nemzetünk ugyanakkor műkedvelő eredetnyomozással bíbelődik, már-már vallási fanatizmussal védvén délibábos elképzeléseit. Mindez a Hunfalvyék óta erőltetett tanok – „mindent a Nyugattól tanultunk” – ellenhatása. Ez se volna baj, de a nagy buzgalomban elfelejtődött, hogy ezek a mi régi gestáink és krónikáink műalkotások, *szövegük költészet, egy magyar nyelvű, énekelt mitológia gyöngyszemei*. A német irodalom e gyöngyszemeket gondosan őrzi, megkülönböztetve szövegüket a tudománytól. Ki merné tudósi érveléssel kitagadni a német közgondolkozásból és irodalomtörténetből a *Nibelungenliedet*? Amit Wagner meg is zenésített? Vagy Shakespeare királydrámáinak költői értékét kétségbe vonni, amiért III. Richárd valójában nem volt olyan gonosz? Az iskolákban (imitt-amott) még tanított görög és római mondákról, vagy az Ótestamentumról most nem is szólva. Nálunk az irodalom tudósai (mert az irodalom, a költészet is tudománnyá minősítette önmagát) középkori krónikáinkat átengedték a történettudomány hatáskörébe, minek folytán mind a mai napig ádáz viták zajlanak őstörténetünk és a honfoglalás körül, hogy mi igaz, mi nem, mi tekinthető tudományosan igazolt ténynek és mi nem; de szó sem esik arról, hogy mindaz, amin vitáznak, valójában *költészet*, és ezt a költészetet ezer éven át (vagy még régebbi idő óta) makacsul, konokul őrizte udvari mulattató és köznép egyaránt. Ezt ismervén a mi másokéval össze nem téveszthető saját mítoszunknak, *ittlétünk igazolásának*, az Istentől kapott ajándék szóbeli-énekbeli közérthetővé fogalmazásának. Kétségkívül gondot okoz ma már a latin nyelv leple alá bújtatott eredeti magyar gondolat, üzenet, *költemény* (lásd az idézett Besztercei Szójegyzéket!) megfejtése, bár hiszen megtette ezt már sok fabulának címkézett elbeszélésünk („népmese”), megtette magyar nyelven Heltai Gáspár, aki magyarrá értelmezte Bonfini; megtette Csáthi Demeter, Farkas András, Ilosvai Péter, Valkai András, Tinódi Sebestyén... Viszont és ezzel szemben: a Mátyás király által megrendelt és személyesen ellenőrzött háromféle Magyarország-történetet ötszáz évig nem adták ki magyarul! Thuróczi János 1488-ban nyomtatott krónikája 1978-ban, Pietro Ranzanóé 1985-ben, Bonfini pedig 1995-ben jelent meg magyarul. Miközben Bonfini már a XVI. század közepén olvasható volt németül, nyomtatásban, és olvasták is, belőle tájékozódván hazánkról. A középkor és a reneszánsz határmezsgyéjén írott hatalmas történeti munkára fél évezreden át várt a magyar olvasó! Istvánffy Miklós: *Magyarország története*, melyet a szerző halála után Pázmány Péter adatott ki Kölnben (1622), 1867–1871 között jelent meg magyarul két kötetben, Debrecenben; azóta se... (A Magyar Helikon 1962-es kiadása csak válogatás.)

Forgách Ferenc alapvető fontosságú forrásmunkája, egyben kiváló írói teljesítmény, *Emlékirat Magyarország állapotáról*, négyszáz évvel megírása után jelent meg magyarul. (1977, Borzsák István fordítása.)

Az elmúlt évtizedek történelmi materializmus ígérte történelmi irodalma még mindig a maga faragta mókusketrecben forog, azt hívén, hogy halad...

A Magyar Tudományos Akadémia tíz kötetre tervezett (egy-egy kötet: két könyv) nagyszabású, végérvényesnek szánt *Magyarország Története*, melynek kiadása a hetvenes évek végén kezdődött, a mai napig nem készült el, s úgy tűnik, az 1243–1526 közötti korszak megtárgyalása egyáltalán nem fog napvilágot látni. A közvéleménynek ez fel se tűnik. Irodalomtörténeti vonatkozásban ez azért is sajnálatos, mert a megjelent kötetek a művészeti életet is tárgyalják. Vajon mint vélekedett volna a hiányzó kötet a magyar középkor irodalmáról?

Ugyanakkor viszont az elmúlt évtizedekben az irodalomtudomány, hála Klaniczay Tibor szervezőmunkájának, évszázadok mulasztásait pótolta, mind a régi magyar irodalom közreadásával, mind pedig tanulmánykötetek és monográfiák egész sorával. Sikerült meghaladni a pozitivisták felfogást (mindent „nyugati papok” találtak ki rólunk), melynek jellegzetes példája a régi magyar irodalom ügyéért sokat tett Horváth Cyrill minősítése Anonymusról:

Valónak nem való, költőinek rendszerint nem eléggé költői, összefüggéstelen részletek között, úttalan imbolyog az olvasó... Árpád kiválót nem cselekszik, lelkének, tüzét, világgosságát nem árasztja át nemzetébe. (Horváth Cyrill: *A régi magyar irodalom története*, 1899.)

Van viszont egy hősünk, akit holta után két és fél évszázaddal, szentté avatása után másfél évszázaddal úgy magasztaltak, mint még Szent Istvánt se; köznép és uralkodó család – pedig ők már nem az Árpád-ház férfi ágának sarjai – egyaránt lelkesült érte, csudás tetteitől zengett az ország. Nagy Lajos lánya, Mária királynő melléje temetkezett Váradon, ahová lovas szobrot emeltetett a „mindenkinél fejfel nagyobb” király emlékére; de ide temettette el magát férje, Zsigmond is, az egyetlen német-római császár, aki Magyarországon óhajtott nyugodni, az általa áhítatosan tisztelt király mellett! Szent László, akiről a Nagy Lajos kezdeményezte *Képes Krónika* (1358) tudni véli, hogy miként mentett meg egy elrabolt leányt a besenyő harcos markából; akinek a mogyoródi csata előtt egy angyali jelenés égi koronát mutatott; akinek agancsai között égő gyertyákkal megjelent a csodaszarvas; akit a francia királyfi esdekelve kért, vállalná el a keresztes hadjárat vezéri tisztét; aki „az erény útján egyre előbbre lépve a kereszténység valamennyi országára szétárasztotta édességének illatát”; s akit holtában égi paripák röpítettek koporsóstul Váradra; akiről számlálhatatlan templomi freskó mesél képekben – róla, Szent Lászlóról máig születnek regények, költemények, neve napja ma is

ünnepnek számít; ámde a legutóbbi évekig nem tűnődött el azon se költészettudós, se történettudós, hogy miféle varázslat tette ezt a férfit a nép szemében a legnagyobbá? Mert azzá tette. A tudomány, elismerve László érdemeit, tárgyilagos szenvtelenséggel sorolja a jeles uralkodók közé, a mondai elemekkel érthetően nem tudván mit kezdeni. Költészetünk ismerői regényes elemeket *lelnek* életében, de a választ ők sem tudják. Csak a legutóbb sikerült tudósok – művészettörténész, néprajzos, régész, történész, irodalomkutató – együttesének kiderítenie, hogy a nemzetben kiirthatatlanul tovább élt az ősi mítosz és még az új idők hajnalán, az ezerháromszáz évesekben, sőt később is, átruházta soha le nem írt, de szájáról szájra regélt mondáit az István vakította Vazul unokájára, a távoli lengyel vidékeken hősként ünnepelt Béla fiára, egy Lengyelországba férjezett Rajna–Pfalz-i német grófnő unokájára, aki, királyaink sorában egyedülállóan, nem karddal, hanem csatabárddal küzdött és így is ábrázolták, és aki felismerte, hogy a nemzet jövője érdekében meg kell teremteni az alapító ős kultuszát, szentté avattatta nagyapja megvakíttatóját, Istvánt. Azt a Szent Istvánt, akit mi ma ismerünk, László teremtette elibénk. A titok nyitja a besenyővel vívott párviadal, mely egyértelműen ősi, keleti rege. (Mezei László szerkesztésében: *Athleta Patriae*, 1980. Ebben: Vargyas Lajos: *Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában*; Lukács Zsuzsa: *A Szent László-legenda a középkori magyar falképfestészetben*; Mezei László *A korai László-irodalom kialakulása*; valamint László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*, 1993.)

A nemzet lelkében tehát ott szunnyadt egy mitikus hős emléke, melyet Szent László egyénisége hívott elő. De ez a mitikus hős már keresztény, amiképpen a magyar nemzet is az. Így vegyült a régi az újjal.

Igazat kell adnunk Ranzanónak: „A magyarok sokkal hitelesebben ismerik övéik történetét, mint én, vagy bárki más, aki hazájuktól és nemzetüktől idegen.” (*A magyarok történetének rövid foglalata*, 1985, 102.)

*

Mindhárom „magunkkal hozott” műnemet magyarul költötték, és magyarul énekelték. Mindent énekeltek. Balassi ma csudálkozna, ha verseit szavalni hallaná. A katolikus reform-zsinatig a nagymiséken énekelve mondta imáit a pap. Némelyik templomban a Miatyánkot ma is éneklük. (Gyermekkori emlékem, hogy a falusi kisbíró, megkapván a kihirdetendő rendeleteket marhapasszusról, adófizetésről, katonai szolgálattételről, szüretéről, masinázásról: a megfelelő dobpergés után énekbe szedve, éneklő modorban adta elő mondanóját. Így mindenki meg is értette.) Maga az ősi *muzsika*, hála Bartók és Kodály, valamint munkatársai (Ádám Jenő, Volly István és sokan mások) fáradhatatlanságának; lényegében ismert.

A szöveg, mint láthattuk, elveszett, vagy kései átírásban maradt ránk. Legközvetlenebbül a virágének hat és él, még akkor is, ha „népdallá” fakult vagy műdalok telepedtek rá, mint csigák a hajótestre.

Kedvezőbb a helyzet a kereszténység felvétele *után*, a keresztény hit és vallás szellemében írott, nem magunkkal hozott anyanyelvű szövegek esetében. Ezek nagy része hitszónoklat. A XIII. század első felében elterjedt új szerzetesrendek (ferencesek, domonkosok) városokban telepedtek meg és anyanyelven hirdették az igét. Ezért hitszónoklataikat, imáikat, elmélkedéseiket, szentek legendáit magyarul mondták és írták le. A ránk maradt írások csudálmódon szép, gyönyörködtető, bámulatosan gazdag szókincsű szövegek. Ezekből néha ki-kiadogatnak egyet-mást, leggyakrabban Szent Margit legendáját, aztán az említett Szent Ferenc-legendakötet részleteit, példázatokot. A legteljesebb prédikációs kötet magyar nyelven egy karthauzi szerzetes 1526-ban befejezett munkája. (Érdy-Kódex; 1985-ben válogatás jelent meg belőle.)

A szigorúan vallásos célzatú és ihletésű irodalom, a prédikációk érdekesebbé tételének ürügyén, eltúrta a meséket (*Fabulák*). Ezeket Aesopus nevéhez és műveihez kötötték. Idők jártával a prédikáció tárgyköre egyre bővült, ezekből született meg a magyar elbeszélés. (Heltai Gáspár.)

De nem maradhat említetlenül a *Biblia*. Fordításának kényszere nélkül nem fejlődött volna oly rohamosan a szókincs, mint amennyire fejlődött. Fogalmak tömegét kellett az élőbeszédből és mögül előhámazni. Gondolatösszefüggéseket megteremtteni. Jó példa erre Sylvester János idézett nyilatkozata. Ami viszont a mai napig elmaradt: a magyar bibliafordítások – van jó néhány, s szebb, mint a tiszteletre méltó Károlyi Gáspáré – esztétikai elemzése, méltatása, *összehasonlításukkal* nyelvünk-irodalmunk fejlődésének felvázolása. A magyar Bibliát eddig senki se merte szépirodalomként kezelni – pedig az is.

És ami e millenniumi elmélkedésünkben fontos: ezekben a magyar nyelvű szövegekben szinte lángra gyúl a hazaszeretet. Magyarul írni: a hazát szolgálni. A magyar nyelv azonos a magyar hazával. Ez, ekkora mennyiségben és indulattal fogalmazva ritkaság Európában. Párhuzamos oldala annak, amit úgy jellemeztünk, hogy a nemzet (nép, lakosság, társadalom) makacsul ragaszkodott eredetmítoszához és *általa értelmezett múltjához*.

Most elég Pesti Gábort és Bornemisza Pétert idézni:

Mivel látom, hogy majdnem minden halandó és a földkerekség nemzetei fordítások csodálatos sokaságával bővelkednek és világszerte azon serénykednek, hogy hazájuk dicsőségét gyarapítsák, miért ne szabadna nekem is a mi nyelvünket és szellemünket ékesíteni, és a hazáért, melynek mindnyájan adósai vagyunk, fáradoznom. (Pesti Gábor: *Ezopus fabulái*, 1536. Rövidített szöveg.)

Néhány év óta elkezdődött az írás magyar nyelven is, amelyet nekünk Cicero és minden műveltebb nemzet példája alapján súlyos okokból napról-napra mind jobban és jobban, tőlünk telhetőleg művelni és gazdagítani kell. (Bornemisza Péter: *Tragédia magyar nyelven az Sophocles Elektrájából*. 1558.)

A hazáért fáradoznunk kell, hiszen mindnyájan adósai vagyunk (Pesti Gábor); az író-költő a magyar nyelv művelésével teszi ezt, „napról napra gazdagítva a nyelvet” (Bornemisza); az így gazdagított nyelvnek, a magyar költészetnek pedig választ kell adnia válságos idők kérdéseire, például, hogy tűrni kell-e a zsarnokságot, vagy bízzuk inkább az idő múlására sorsunk változását?

A magyar nyelvhez, önérzethez, a magunk választotta múlthoz való ragaszkodás nyilvánvaló oka elszigeteltségünk. Nyelvünk nem pusztulhat el, mert vele pusztulnánk. Tehát ápoljuk, gyarapítsuk.

Cselekszünk-e ma is Pesti Gábor és Bornemisza Péter szellemében? S ha netán igen, átmentjük-e ezt a küldetéstudatot a következő évezredbe?

Gondolatmenetünknek ez az a pontja, amely talán eddig is nyugtalanította az olvasót: szép mindez, magyar mítosz, hősmondák, tudomásulvételük; de mennyiben vonatkozik ez ránk, miért mondjuk-írjuk többes szám első személyben, hogy mit tettünk vagy mulasztottunk? Azonosíthatók vagyunk-e őseinkkel, tényleg őseink-e?

Azért érzünk ma is azonosságot a múlttal, mert származástól függetlenül a nyelvünk az, ami egymással és a múlttal összeköt. Lelkünkben, agyunkban a nyelv formálja a megszülető gondolatot. Amikor az Anjou-kor magyar országlakosa a meótiszi puszták hőségét érezte megelevenedni Szent Lászlóban, akkor a magyar nyelv benne élő gondolat- és szókincse zengett tovább. Mi valóban a nyelvünkben élünk, s ezáltal érezzük magunkat azonosnak olyan őseinkkel, akik genetikailag nem is őseink, mert nagyszüleink vándoroltak csak be e hazába... De a nyelvünk azonos az ő nyelvükkel, a nyelv változatlanul ugyanaz. Átala vagyunk mi ma is – *Mi*. *Mi*, magyarok.

Csaknem bámulásra méltó ama környüállás, hogy amidőn a többi, ide s tova költözködött nemzetek, a gótok, vandálok, alánok, normannok új meg új földön lett megtelepedések közben mind neveket, mind nyelveket elvesztették, akkor a magyarok sokkal több hányattásaik közben is nyelveket egész eredeti szépségében szűzen, tisztán megtartották.

Pápay Sámuel lelkendezik így *A magyar literatura esmérete* című könyvében (1808).

Magyar nyelvünk művelői éppen Pápay Sámuel könyvének megjelenésekor és elterjedésekor tették a legsikeresebb erőfeszítéseket, hogy a sebesen változó kor igényeihez igazítsák nyelvünket, annak rejtett belső tartalékaiból hívva elő az új jelenségekhez illő új szavakat. Széchenyi István több száz korszerű, új szót alkotott. Ez az egészséges folyamat a huszadik század elejéig

tartott. Könnyedén születtek olyan szavak, mint mozdony, vasút, villany, tőzsde, vegytan, mozi... Ma már nem lelünk, mert nem is akarunk új szavakat *lelni* (hová tűnt a sylvesteri *inventio*...) –, hanem szökőárként zúdulnak ránk a pedig magyarral igenis helyettesíthető új szavak.

Gazdag örökségünket ma pusztítjuk. Mintha identitást akarnánk váltani. De mire? Kopik, szürkül, durvul a nyelvünk. Nyelvünket pusztítva önmagunkat gyilkoljuk. Hiszen a nyelv – a gondolkodás maga. Történetünkkel is mostohán bánunk. Magyar mivoltunk gúny tárgya.

A millennium ünnep és számvetés.

Ünnep, mert ezer éven át megmaradtunk.

Számvetés, mert, ha meg akarunk maradni, tudnunk kell, mit használunk fel örökségünkéből a jövő számára. Tervezzük-e egyáltalán a jövőnket? Mennyi időt engedélyez számunkra a sors, hogy talpra álljunk? De szabad-e mindent a sorsra bízni?

Szabad bárkinek bármilyen engedélyére várni?